

Murádin Jenő

Város az Aranyos mentén

Torda kultúrtörténetéből

ERDÉLYI
MÚZEUM
EGYESÜLET
KOLOZSVÁR

298

ERDÉLYI
TUDOMÁNYOS
FÜZETEK

VÁROS AZ ARANYOS MENTÉN

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

298

ISSN 2068-309X

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

298

MURÁDIN JENŐ

VÁROS AZ ARANYOS MENTÉN

Torda kultúrtörténetéből

Kolozsvár, 2021

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

© Murádin Jenő, 2021

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021

Felelős kiadó
BIRÓ ANNAMÁRIA

Korrektúra
ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, borítótér
BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok
F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető
AMBRUS ENIKŐ

A címlapon: Körösfői-Kriesch Aladár: *A vallásszabadság kihirdetése a tordai országgyűlésen*. Olajfestmény, 1896. (részlet)

DOI: <https://doi.org/10.36240/etf-298>

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MURÁDIN, JENŐ

Város az Aranyos mentén : Torda kultúrtörténetéből / Murádin Jenő. -
Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021
ISBN 978-606-739-198-5

ÉVGYŰRŰK

Gyárváros, iparváros. Úgy rátapadt ez a köznapi jelző a történelmi múltú településre, hogy elfedni látszott a szellemi-művelődési élet hagyományait és kezdeményezéseit. Száz évre visszamenően, a mezőszéki földgáz korai bevezetésével (1914) az iparfejlesztés határozott meg itt úgyszólván mindent. A világháború anyagszükséglete is ebbe az irányba mutatott. Vegyi üzeme alakult, üveggyára, cementgyára, forgalmas volt az Erdélyi-szigethegység faanyagát hasznosító nevezetes vására. Ez duzzasztotta föl lakosságát is a század eleji 13 ezerről a mai 60 ezerre. Ami azelőtt volt: a céhes élet kézműipara, a sóbányászat, mészégető és egyetlen kisüzem, a cellulóz- és papírgyár.

Mint világosan meghúzható cezúra válik el az egykori megyeközpontban a roppant gazdag történelmi múlt, majd a kultúrkezdeményezések kora és Torda fölvező ipari forradalma.

Ha csak a középkortól vesszük számba, itt kötötték meg a parasztfelkelést lezáró nemesi egyezséget az Unio Trium Nationumot (1438), itt született a vallásszabadság kihirdetésének európai rangú deklarációja (1568), itt ért véget a várost fölégető Mihály vajda pályája (1601), itt hirdették ki az önálló Erdélyi Fejedelemségnek véget vető Lipót-féle diplomát (1691). A város 1541 és 1600 között több mint ötven országgyűlés helyszíne volt.

Ami a közelmúltat és jelent illeti, e tanulmány célja Torda kultúrtörténete jószerint elfeledett eseményeinek előhívása. Kezdvé onnan, hogy a város az 1876. évi adminisztratív felosztás révén Torda-Aranyos vármegye központja lett. Ettől kapott lendületet a polgárosodás folyamata.

Torda döntően magyar lakossága (1891-ben 77%) sorra alapította meg közművelődési egyesületeit, a Tordai Daloskört (1872), a Tordai Zeneegyletet (1881) kezdeményezte a város nagy szülőtte, Jósika Miklós emlékét ápoló mozgalmat, megépítette a színházként is működő Vigadót (1902),

múzeummá alakította a restaurált fejedelmi házat (1913). Mindeközben meg kellett küzdenie a város nehézkes megközelítéséből adódó hátrányokkal. A Nagyváradot, Kolozsvárt, Brassót összekötő keleti vasút (1870–73) elkerülte ugyanis Tordát. Jótételre pedig kerek tíz évet kellett várni; az Aranyosgyéres–Torda-szárnnyvonál megépüléséig (1883).

A képzőművészeteket illetően – mely e tanulmány szorosabban vett tárgya – az a helyzet tűnik elénk, hogy elmaradottságából a város csak egy-egy jobb pillanatában tudott fölemelkedni. Évgyűrűiből fölfejlhetők ilyen kezdeményezések, és a várostörténet szegényebb lenne ezek nélkül. Mint e vidék szülötte, magam is kötelességemnek érzem a mozaikkockákból áttekinthető képet építeni.

VISSZATEKINTŐ KÉPEKBEN

Az igen korai ábrázolások közé sorolható Szathmári Pap Károlynak az *Erdély Képekben* című albuma. Az 1842–43-ban megjelent füzetes kiadványban azonban nem városképeket találunk, hanem a környék leglátványosabb természeti tájáról, a Tordai-hasadékról készült kinyomatos képeket. Ezeket a romantika korának festője a helyszínen rajzolta meg, és a négy rajz közül hármat a bécsi Rauh-féle Kőnyomó Intézetben sokszorosítottatta.¹

A képi ábrázolások páratlan és megkerülhetetlen gyűjteményét a történész és néprajzkutató Orbán Baláznak köszönhetjük. A Székelyföld leírásának monumentális kötetei után Orbán Balázs utolsó vállalkozása volt a *Torda város és környéke* című kiadványa, mely egy évvel halála előtt 1889-ben jelent meg Budapesten, 33 egész oldalas és 12 szöveggéppel. Az üveglemezre vett felvételeket és rajzokat a könyvkiadás cinkográfia előtti korszakában fametszetes dúcokra tették át. Erre a munkára a legismertebb klisékészítő vállalkozás, Morelli Gusztáv műhelye kapott megbízást. Ez a reprodukciós eljárás tónusos képeket eredményezett, miközben az ábrázolások élességét is megőrizte. Ilyenformán lehetőséget kínált a későbbi fotografikus átvételekre. A legtöbb felvétel Torda urbanus nevezetességeit, belvárosi részleteit, műemlék templomait örökítette meg. Ezek nélkül ma nem is tudnánk hitelesen fölidézni a város 19. század végi valóságos látképét. Nem is szólva arról, hogy az eltelt több mint száz év után még a műemlék épületekben is módosulások történtek. Lebontották például a fejedelmi házhoz vezető impozáns portálét, vagy még nem volt teljességében látható az ótordai református templom pálcatagozatos gótikus kapuja. Orbán Balázs szinte semmit nem hagyott ki a képi ábrázolások közül, ami a város urbanisztikai képét gazdagította. Itt csak néhány példa fölso-

¹ Szathmári Pap Károly: *Erdély képekben*. Reprint kiadás, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2012.

rolására van lehetőség: *Az unitárius templom és iskola Ótordán, Az Aranyos folyó fedeles hídja, Az ótordai és újtordai ev. ref. templomok, A fejedelmi lak (a fiscus-ház), Jósika Miklós születési helye – a br. Wesselényi-curia, a Vármegye székhelye és Városháza, a Sóakna bejárata és a később fürdővé alakult akna, a Nagydörgő, a Tordai-hasadék.*

Az természetesen vitatható, hogy a reprodukciós klisék mennyire tekinthetők képzőművészeti alkotás tárgyainak. De a tordaiak számára nem is ez volt a fontos. A városnak ez a körkörös képet nyújtó ábrázolása mérhetetlenül erősítette lakóinak öntudatát és lokálpatriotizmusát. Ide idézhetjük a tordai kulturális élet egyik mindenésének, Harmath Domokosnak negyedszázaddal később leírt sorait. „*Orbán Balázs könyve történeti Bibliája lett Torda város polgárságának*”.²

---

² Harmath Domokos: *Emlékkönyv*. (I. a 35. sz. lapalji jegyzetben) 17.

A POLGÁROSODÁS ÚTJAIN

Kevés erdélyi család adott olyan tehetséges ifjakat, mint a tordai Kőváry família leszármazottai, akik a 19. század derekától a polgári világ kiteljesedéseiig szüntelen munkálkodásban áldoztak szakmájuknak, a történetírásnak és a szépművészeteknek.

Az apa, Kőváry József a tordai szűcsök céhmestere volt. A köztisztelőben álló unitárius család gyermekei közül László jogi pályáról indulva kapcsolódott be a forradalom vízvázlatát a közéletbe, majd történetíróként és hangsúlyosan statisztikusként dolgozta föl, a romantika szemüvegén át láttatott erdélyi történelmet. Endre 17 éves korában állt be a honvédseregbe, majd kezdte meg Bécsben művészeti tanulmányait. Józsát, a legidősebb korán elhunyt testvért költői ambíciók fűtötték. Mihályt, a későbbi kolozsvári ügyvédet, a magyar kardvívás élvonalbeli mestereként tartja számon a sporttörténet.

A történetíró Kőváry László (1819–1907) több kiadványában is fametszetes ábrákkal, ritkábban kőrajzban készült képekkel illusztrálta földolgozott témáit. Így az *Erdély régiségei* című művét (1852), melyben egy erdélyi nemzeti múzeum létesítéséért szállt síkra, „tizennégy fametszvény- s egy kőrajz” díszíti. Ez a munkája Pesten jelent meg, de a későbbiek során kolozsvári nyomdákhoz fordult. Ilyenek az *Erdély földe ritkaságai* (1853) és az *Erdély építészeti emlékei* (1866). Szülőföldje nevezetességeiről és környéke természeti szépségeiről mindvégig megemlékezett.³ Különösen a Tordai-hasadék romantikus ábrázolásaihoz tért vissza.

A festő Kőváry Endre (1832–1918) az első olyan Kolozsváron véglegesen megtelepedett alkotónk volt, aki művészetéből meg tudott élni. Munkásságának döntő részét portréi képezik. Ezek közül is számos műve

³ Murádin Jenő: *Erdélyi magyar metszetművészet a 20. században*. Europrint Kiadó, Nagyvárad, 2004. 18–19.

közületi rendelésre készült. A kolozsvári városháza egykori képei (a város főbírói, polgármesterei, a megye főispánjai) nagyjából az ő művei. Nem feledkezett meg azonban családja tagjairól sem. Egy apjáról, az 1861-ben elhunyt Kőváry Józsefről készült akvarell- és ceruzarajzképéről tudunk, és testvére, Kőváry Mihály gyermekeit megörökítő munkáiról. Mi sem természetesebb, hogy szülővárosának hivatalosságai is megrendelésekkel látták el. 1886-ban készült el br. Kemény György, Torda-Aranyos vármegye egykori főispánjának életnagyságú portréjával, melyet a megyeházai díszterem számára rendeltek meg tőle.⁴ Az Aranyosvidék című hetilap 1904-es tudósításában szó esett egy Kossuth Lajos-portré rendeléséről a városháza számára, és egy Rákóczi Ferenc-festményről a vármegyeház részére.⁵

Milyen művek díszítették ténylegesen a Kövecsi János pallér által 1790 és 1806 között épült tordai városháza és a Horváth Gyula kolozsvári építész tervei nyomán 1884-től épült vármegyeház tanácstermeit és más helyiségeit? Erről alig van sejtésünk. Nagy valószínűséggel Kővárynak mindkét esetben jutott feladat. De ezekből mi sem maradt fenn. A közhatalom-változást követő képrombolás Torda esetében talán még pusztítóbb volt, mint máshol.

Tordán nem alakultak közgyűjtemények, csupán alkalmi vásárlások történtek. Gyűjtők azonban működtek, de más területre szakosodtak. Nevezetes volt a Tordán élt gr. bethleni Bethlen Mária (1882–1970) néprajzi gyűjteménye. Ő segítette hozzá a makfalvi népművészt, Vass Áront, hogy unokatestvérével, a festő Vass Alberttel 1929 tavaszán Tordán kiállítsanak. Vass Áron égetett és füsttel feketére színezett állatszobraiból nem csupán vásárolt, hanem eljuttatott belőlük a határokon túlra, Hollandiába, Németországba.⁶

Páratlanul gazdag régészeti gyűjteménye volt Téglás István tordai tanfelügyelőnek, a Hunyad megyében működő Téglás Gábor archeológus öccsének. Több szobát megtöltő régészeti kincsestára látogatók előtt is nyitva állott. Kollektiója halála után (1915) még sok évig egyben maradt.⁷

⁴ Murádin Jenő: *Kőváry Endre festőművész (1832–1918)*. Erdélyi Múzeum, 2006. 3–4. füzet, 133–144.

⁵ Tudósítások az Aranyosvidék 1904. okt. 1. és okt. 15-i számaiban.

⁶ Murádin Jenő: *Vass Áron, a makfalvi állatszobrász*. Kolozsvár, 2000. 20.

⁷ (Dr. F. F.): *Téglás István*. Aranyosvidék, 1915. aug. 21. 34. sz. 1–2.

A JÓSIKA- ÉS PETŐFI- KULTUSZ

Ahogy közeledünk a millenáris évforduló felé, úgy erősödik föl a polgárság hangja és akarata, hogy a megyeközpont kulturális életét élénkebbé és eredményesebbé tegye. A közösségi mozgósításban hatékony része volt az Aranyosvidék című 1891 és 1940 között megjelent hetilapnak, mely közéleti fóruma lett minden előremutató kezdeményezésnek. Akár jelképesnek is mondható, hogy a lap első évfolyama első száma már szót emelt a Jósika Miklós-szülőház emléktáblával való megjelölése mellett, és közölte az addigi adakozók összecszerűen még szerény följánlását.⁸ A lap több közlésében is foglalkozott az emléktábla és egy Jósika-szobor fölállításának hazafias ügyével. Az utóbbi terv ugyan nem valósult meg, de a szobordíszes emléktábla még a millenáris évforduló előtt, Jósika Miklós születésének 100. évfordulójára elkészült. Ez az esemény jószerint egybeesett, ha nem is naptári pontossággal, az író és felesége hamvainak hazahozatalával és díszes sírhelybe való elhelyezésével a kolozsvári Házsongárdi temetőben.

Br. Jósika Miklós (1794–1865), a magyar regényírás úttörő alkotója Tor-da város szülötte volt. A romantika szellemében, Walter Scott-i mintát követő műveiben lett mindkét hazában különösen népszerű. A forradalomban és szabadságharcban Kossuth rendíthetetlen híveként vállalt részt; a Honvédelmi Bizottmány és a legfelsőbb törvényszék tagja volt. Mindezért a forradalom bukása után halálra ítélték. Sikerült azonban kimenekülnie Brüsszelbe, ahol az emigráció sajtóirodájának egyik szervezője lett. Feleségével, Podmaniczky Júliával később Drezdába költöztek, ahol 71 éves korában érte a halál.

---

⁸ Egy hazafias kötelesség. Aranyosvidék, 1891. 1. sz. febr. 1. 1–2.

Emlékét a szülővárosban is számontartották, már annak kapcsán is, hogy a család rokoni ágából származó Jósika Lajos Torda vármegye főispánja volt, és sportszeretetőben igen népszerű ember.

A kezdeményezésben jelentős szerepet vállalt Harmath Domokos. Ő mozgósította a helyi hivatalosságokat is.

A város képviselő-testülete az EMKE-t, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet kérte föl az esemény jelentőségéhez méltó szervezésre. Így került sor a *Tordai EMKE-Emlékkönyv* kiadására, melyet a lelkes lokálpatrióta, Borbély György, az Aranyosvidék felelős szerkesztője állított össze.⁹

Az EMKE vándorgyűlésének résztvevői és nagy számban tordai polgárok 1894. június 3-án gyűltek össze a városközpont nyugati oldalán, a fejedelmi ház egykori kapuja közelében. Az ódon ház tört vonalú, magas fedelével a Jósika-házként élt a tordaiak emlékezetében, bár a család már 1852-ben a br. Wesselényi-családnak adta el. Később zálogban a tordai mézárások részvénytársasága működött benne.

A koszorúzás és táblaavatás a város bensőséges ünnepe lett.

Az épület homlokzatára a tordai születésű szobrász, Abt Sándor cararai fehér márványból készült domborműve került fel, vörösmárvány-kerettel. A megmintázott Jósika-portréban a szobrász Barabás Miklósnak a regényíróról és szabadságharcosról készült korábbi képmását vette alapul, azt ültette át finom vonalú plasztikai megoldásba. A 130x90 cm-es táblán a portré alá a következő felirat került: „Ebben a házban született Br. Jósika Miklós 1794. ápr. 28. Születése 100-ik évfordulójára ez emléktáblával megjelölte szülővárosa”.¹⁰ Az emléktábla költségeihez az EMKE is hozzájárult egy jelképes összeggel. Erről az 1910-ben megjelent EMKE-emlékkönyv is megemlékezett, reprodukálva az épületet és a domborműves táblát.¹¹

Az ünnepségen Hegedűs István filológus, egyetemi tanár, a Kisfaludy Társaság tagja méltatta Jósika irodalmi pályafutását. Beszédének szövege a Kisfaludy Társaság Évlapjában is megjelent. Álljon itt ebből egy részlet. „Száz év repült el e hajlék fölött, melyet ma emléktáblával jelöl meg és koszorúval díszít a nemzeti kegyelet. [...] A szívek lelkesítésében, a lelkek egybe forrasztásában, a nemes vágyak fölkeltésében Jósikának megmérhetetlen része, érdeme van.”¹²

⁹ Borbély György: *Tordai EMKE-emlékkönyv az 1894. jún. 3-án Tordán tartott közgyűlés alkalmából*. Torda, 1894.

¹⁰ -y:EMKE *Tordán*. Aranyosvidék, 1894. jún. 9. 23. sz. 93.

¹¹ Pákéi Sándor József: *Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910*. Kolozsvár, 1910. 308, 335.

¹² Hegedűs István beszéde a tordai Jósika Miklós szülőház emléktáblájának felavatásakor. Kisfaludy Társaság Évlapjai, Budapest, 1896. 29. köt. 29–31.

A Jósika-emléktáblát a sovinszta indulat eltávolította és elpusztította. A tordai magyarság kezdeményezésére és összefogásával állították újra, szerényebb változatban, 1994-ben Jósika Miklós születésének 200. évfordulóján.¹³

*

A Petőfi-életrajzok utolsó fejezeteiben kap helyet nyomtatékkal a Tordán töltött két nap leírása. A költő itt vett búcsút utoljára feleségétől és fiától. Innen indult, a reá váró végzetről mit sem tudva, a tíz nappal későbbi végzetes segesvári ütközetbe.

Biasini nevezetes gyorskocsijával érkeztek Váradról Kolozsvárra, és onnan 1849. július 20-án a színész Egressy Gáborral együtt Tordára. Szíves vendéglátójuk az ótordai református parókián a lelkész Miklós Miklós volt. A költő a tordai lelkészt már korábbról ismerte. Március 28–30-án is vendége volt.

Mit tudunk Miklós Miklósról?

Jószertint mindent. Kristóf György irodalomtörténész hosszabb tanulmányban derítette föl életét és működését. Harminc évig dolgozott Tordán, felvilágosult, irodalomkedvelő embernek ismerték. *„Egyik szerény alakja a reformkornak – jellemzi Kristóf –, a lassan ébredő erdélyi szellemi életnek.”*¹⁴ Köztisztteletben hunyt el 1869-ben.

Vendégeit a lelkész, továbbindulásuk előtt, elvitte a Tordai-hasadék természeti csodájának megtekintésére.

A Miklós család beszélt rá a költőt, hogy feleségét és kisfiát ne vigye magával a veszedelembé, hanem hagyja náluk biztonságban az ótordai parókián.

Így történt, hogy Petőfi Egressyvel együtt július 22-én kora reggel továbbutazott Marosvásárhely felé.

Amikor a segesvári csatavesztés (július 31.), pontosabban Petőfi eltűnésének – halálának – híre napokkal később Tordára is eljutott, Júlia el sem akarta hinni a tragédiát. A Miklós család továbbra is marasztalta, csak augusztus 14-én távozott tőlük, az orosz hadsereg közeledtének hírére.

Az irodalomtörténet ezeket a tényeket tárta föl. Torda polgársága ugyanakkor a Petőfinek kijáró tisztelettel tartotta számon a családjától búcsút vevő költő egykori szálláshelyét. 1899-ben, az országos Petőfi-ünnepségek idején, merült föl a gondolat, hogy emléktáblával jelöljék meg az ótordai parókia épületét. Az év szeptemberében *„több tordai polgár”* felhí-

¹³ Murádin Jenő: *A megsebzett szobor. Elpusztult vagy megsérült erdélyi magyar emlékművek repertóriuma*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008. 112.

¹⁴ Kristóf György: *Miklós Miklós*. Irodalomtudományi Közlemények, 1944. 1. füzet, 23.

vással fordult az Aranyosvidék szerkesztőségéhez a hazafias ügy fölkarolása érdekében.¹⁵

A márványba faragott, különben szerény keretes emléktábla azonban csak a következő esztendőben került fel a parókia utcára néző homlokzatára. Az alkalmat erre az 1900. évi március 15-i ünnepségek kínálták. A kolozsvári Hauszmann cég térítésmentesen vállalta a tábla kivitelezését. A felirat szövege: *E házban szállott meg Petőfi Sándor 1849. július 21-én.*

Azon a napon Torda polgársága nagy számban gyűlt egybe a nevezetes eseményre. A főlshólalók Petőfi emlékét és a városhoz fúzódó kapcsolatát idézték föl.¹⁶

Az emléktábla eltávolítása 1940-ben, majd újraállítása a történelem fordulatainak szimbolikus illusztrációja.

---

¹⁵ *Emléktáblát az ev. ref. papiházra!* Aranyosvidék, 1899. szept. 23. 38. sz. 148.

¹⁶ *Március 15-i ünnepélyek.* Aranyosvidék, 1900. márc. 15. 41–42.

„SENKI AZ Ő HÜTÉBEN NE HÁBORGATTASSÉK!”

A vallásalapító Dávid Ferencnek tulajdonított mondat mindennél tömörebben fejezi ki a lelkiismereti-hitbeli szabadság eszméjét, melynek kihirdetése az 1568-as tordai országgyűlésen világtörténelmi eseménynek számított, megelőzve az 1789–93-as francia forradalom értékálló gondolati vívmányait. E történelmi pillanat elképzelt jelenetének megörökítését találta méltónak Torda város vezetősége arra, hogy egy történelmi festményen ábrázolva, a budapesti millenáris kiállításon múltjának értékei között fölmutassa.

A millenáris kiállítás előkészületei nyomán érkezett meg a vármegyei főhatóságon át a város vezetőségéhez eljuttatott 31.185. számú miniszteri leirat, melyben br. Eötvös Loránd vallás- és közoktatásügyi miniszter a részvételre, ilyen jellegű történelmi képek megalkotására szólította föl a világi és egyházi közöleteket.

Torda város 1894. szeptember 5-én tartott közgyűlésén Nesselfeld Miklós városi főjegyző terjesztette elő a fölkerést és az akkorra már megfogalmazódott témát. Álljon itt jegyzőkönyvi hűséggel lelkesítő beszédének részlete.

„Határozza el a képviselő testület, hogy azon nagy jelentőségű történelmi eseményt, midőn 300 évvel ezelőtt az unitárius vallás egyenjogúsága kimondatik az itteni országgyűlésen – egy nagyobb szabású történelmi képen korhűen megfesti, megörökíti s erre a célra 3 éven át 500 frtos részletekben fizetendőleg 1500 frtot megszavaz s a kép közelebbi tárgyának és méreteinek meghatározására polgármester [Velits Ödön] elnökle s főjegyző [Nesselfeld Miklós] tollvitele mellett egy nyolcz tagú bizottságot küld ki (...).” Beszédét azután így folytatta: *„Bármiképpen lapozgatjuk is a történelem könyvét, az indítványunkban megjelölt eseménynél kiválóbbra – mint a mely a lelkiismereti szabadság dekrétálása – utalni nem tudunk.(...) Ámde az indítványunkban kiemelt momentum nagyban kima-*

gaslik valamennyi felett; nem egyes egyén szellemi vagy testi erőbeni nagyságát vagy nagy alkotásait van hivatva megörökíteni, hanem erdélyi hazarészünk egyik korszakának egész gondolkodási módját, egész lelki világát, lelki életének egyik legfenségesebb megnyilatkozásában, mely megnyilatkozás mint egy üstökös csillag gyúlt ki a kis Erdélyből a világ mind a négy tájéka felé, hogy a szabadság, a testvériség, az egyenlőség és a vallási türelem eljövendő fényes napjának előhírnökeként az éjjeli sötétség oszlásának kezdetét inaugurálja, s nekünk azt az azóta büszkeségünket képező epithetont, hogy »Erdély a vallási türelmesség országa« megszerezze”.¹⁷

A városi képviselő-testület közgyűlési jegyzőkönyve, egyéb dokumentumokkal együtt, Torda város levéltárába került. S bár utóbb e korszak többi közgyűlési jegyzőkönyvével együtt ennek a művelődéstörténeti értékű iratnak is nyoma veszett, szövege szerencsés körülmények folytán mégis a kutatás rendelkezésére áll. A Dávid Ferenc Egylet 1898. április 24-i tordai gyűlésén Simó János tordai unitárius lelkész idézte föl a milleniumi kép megfestésének történetét – az eredeti levéltári dokumentumok alapján. A szóban forgó jegyzőkönyv eredetijéről Velits Ödön polgármester engedélyével készített másolatot.

A szeptember 5-i közgyűlésen Nagy Olivér képviselő szólalt fel, és kevesellte az előirányzott 1500 forintot. Javasolta ennek kétszeresét. Azaz 3000 forintot szavazzanak meg a költségek fedezésére. Képviselőtársai egyhangú szavazattal döntöttek javaslata mellett! Így kerülhetett sor arra, hogy az 1894/50. számú közgyűlési határozat nyomán pótható kirovásával biztosítsák az anyagiakat a szokatlan méretűre tervezett történelmi tabló megfestésére.

Borbély György tordai gimnáziumi tanár, az Aranyosvidék akkori szerkesztője így indokolta a választás jogosságát. *„Senki alkalmasabb tárgyat nem találhatott volna e képre, mint azt a jelenetet, mint mikor 300 évvel korábban már a tordai főtéri templomban a fejedelem, a főrendek, távolabbi tartományok követei s a feltörő szellem képviselői között Dávid Ferencz, mint a szellem szabadságának megtestesült élő bizonyossága égre emelve kezét, kimondotta, hogy mindenki a saját maga hitét és vallását mondhassa magáénak, s nem a reá erőszakoltat.”*¹⁸

Fontos kérdés volt, kit bízzanak meg a nagylélegzetű történelmi kép elkészítésével. Torda város a budapesti Képzőművészeti Társulattól kért véleményt a legalkalmasabb festő megnevezésére. E művészeti fórum javaslatára a városi tanács Kriesch Aladár festőművészt kérte fel a történelmi tabló elkészítésére, aki a munkát a felajánlott összegért el is vállalta.

¹⁷ Az Aranyosvidék 1898. ápr. 30. 18. sz. 73. közölte előadásának teljes szövegét. Az itt idézett jegyzőkönyvszöveget ilyenformán hitelesnek kell elfogadnunk.

¹⁸ Aranyosvidék, 1895. 19. sz. 73.

A megbízás kézhezvétele után Kriesch nyomban Tordára utazott. Teljes energiával, művészi lelkesedéssel fogott a hatalmas munka elvégzéséhez. Mint korának minden hivatástudó történelmi festője, ő is fontosnak tartotta a helyszín pontos tanulmányozását, a terepismeretet és a kortörténetben való elmélyülést. Az 1895-ös esztendő elején érkezhetett Tordára. Itt először is találkozott a városi tanács kijelölte nyolctagú bizottság tagjaival, kiktől átvette a festmény közelebbi tárgyát meghatározó leírást. E dokumentációs munka birtokában (mely nyilvánvalóan az unitárius egyházi tanács közlésén alapult), megkezdte tordai terepszemlélét. Ellátogatott a piaci templomba (a Kolozsvárról Tordára vezető út mentén álló római katolikus templomról van szó), melyben a nevezetes eseményre az 1568-i tordai országgyűlésen sor került.

Történelmi vázlatát bemutatták a budapesti Képzőművészeti Tanácsnál, ahol a testület több tagja, köztük Benczúr Gyula, a kor művészeti életének nagy tekintélye, elismeréssel fogadta. Ezután a művész a kép megfestésére leutazott a csendes munkálkodást biztosító Alsó-Fehér megyei Diódra. A tágas diódi csúriben feszítette fel vakrámára a 12 négyzetméteres vásznat, és fogott hozzá a próbára tevő munkához.

Nem sokkal a tordai megrendelés előtt rokonainál járt a Maros menti Tövisen, akik átvitték a szomszédos diódi birtokukra. A festőnek annyira megtetszett a Boér család diódi udvarháza, hogy huzamosabb ideig itt rendezkedett be. „*Pompás csűr atelierjében*”, ahogyan egyik levelében írta¹⁹, nagyméretű kompozíciós művek elkészítésére is kiváló lehetősége nyílt.

Minden dokumentációs munka ellenére a művésznek nem volt könnyű dolga a történelmi miliő megjelenítésében. Hiteles források keveset árultak el az 1568. január 6. és 13. között tartott országgyűlésről.²⁰

János Zsigmond jelenlétében, a fejedelem kedvenc tartózkodási helyén, Tordán egybegyűlt erdélyi diétán a vezető, mondhatni a történelmi szerep a Dávid Ferencé. Az unitáriusok épp akkoriban püspökké avatott vezetőjéről azonban semmiféle történelmi ábrázolás nem maradt fenn. A festőnek magának kellett tehát megjelenítenie az egyházalapító alakját.²¹ Nem is a fejedelem, hanem a lelkiismeret és a hit szabadsága mellett szót emelő Dávid Ferenc áll a mű exponált helyén. Körösfői Kriesch Aladár másfél évtizeddel a mű elkészülte után – felkérésre – maga foglalta írásba a képen látható történelmi jelenetet. Leírásából idézem: Az unitárius vallásnak „*első papját s egyben mártírját is – Dávid Ferencet – látjuk a kép közepén. Balra*

¹⁹ Dénes Jenő: *Körösfői-Kriesch Aladár*. Budapest, 1939. 38.

²⁰ Jakab Elek: *Dávid Ferenc emléke*. Budapest, 1879. 103

²¹ Az érdekes ikonográfiai kérdésről a festmény elkészülte után Boros György kolozsvári unitárius főgimnáziumi tanár fejtette ki véleményét: *Dávid Ferencet semminemű kép nem örököltette meg. Róla minden hívének olyan a képe, a milyent magának rajzolt, és természetesen azok közül kevés hasonlít a művészhéhez.*”. Aranyosvidék, 1897. 9. sz. 33.

tőle emelkedettebb trónszéken a fejedelem, mellette két unokaöccse: Báthory István (a fejedelemtől balra) és Báthory Kristóf (jobbra). Mögötte áll az olasz Blandrata György, a fejedelemnek meghitt tanácsadója. Sokat hányatott ember, ki legutóbb Lengyelországból került az erdélyi udvarhoz és az unitáriusokéhoz hasonló tanokat hozott magával a külföldről. Báthory István és Csáky kancellár mögött állanak a szász rendek. Dávid Ferenc mögött balra (tőle jobbra) Csáky Mihály, a kancellár, ki nem vett nagyon részt a vallásos dolgokban, jobbról (Dávid Ferencről balra) Heltai Gáspár a mint a bibliát forgatja s egy másik papnak mintegy igazolja Dávid Ferenc mondását. Előbbre a padsorok között egy katolikus barát, aki megdőbben a hallottakon és Mélius Péter, debreceni prédikátor, aki szintén bizonyos kétkedéssel fogadja a szónokló szavait. Mögöttük a templom kórusa alatt a székely rendek, fenn a kórusban az asszonyok, elől pedig a padok között egy néhány magyar rend, kiknek nevei nem fontosak”²²

A tordai országgyűlésről festett tabló magán viseli a századvég historikus festészetének sajátos jegyeit. Nem válik ki ezek közül stílusának újszerűségével, hanem csakis a művészi teljesítmény minőségével. Kriesch Aladár Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványa volt; az ő nyomdokain haladva és külföldi (müncheni és itáliai) tanulmányútjain ismerkedett a művészeti ábrázolás lehetőségeivel. S bár közismert, hogy a századelőtől kezdve éppen Kriesch Aladár lesz az, aki a szecesszió úttörőjeként kerül be művészetünk történetébe, fejlődésének e korai szakaszában még nem lépett túl a hagyományokon. A tordai országgyűlést ábrázoló festménye még csak nem is sejteti a szecesszió későbbi előfutárának – a marosvásárhelyi Kultúrpalota egyik díszítőjének – annyira jellegzetessé lett festői modorát. Ez a kép inkább a századvégi festészet klasszikus hagyományait követte, s Benczúr Gyula képeihez hasonlóan a barokkos fény-árnyék hatásra alapozva jelenítette meg témáját.

A festményen a fehér hajú Dávid Ferenc alakját világítja meg a templomablakból beáramló fény. A püspök és prédikátor jobb kezét szívére téve, a balt a világosság felé emelve nyilatkoztatja ki a hit szabadságának nemes eszméjét. Fekete ornátusba öltözött alakja könnyednek, szinte légiesnek látszik. János Zsigmond a fejedelem személye, a baldachinos trónus alatt szinte háttérbe szorul. Csak az őt körülvevő Báthoryak és Csáky kancellár világos öltözeke irányítja rá a figyelmet, a néző tekintetét. A szemben levő oldalon a kinyilatkoztatás merészségétől megrettenő katolikusok és kálvinisták csoportja válik ki a követek együtteséből.

Kriesch Aladár festménye kiváló helyezést kapott az 1896-os budapesti kiállításon. Alkotója már jóval korábban, lényegében 1895 őszén elkészült a mű megfestésével. De sokáig – hónapokig – javítgatott rajta. Az említett

²² Keresztény Magvető, 1911. XLVI. 192.

esztendő októberében szállíttatta fel a festményt Diódról Budapestre, és ottani műtermében csiszolatott a részleteken.

A kolozsvári Állami Levéltárban föllelt adatok arról tanúskodnak, hogy a város időközben rendszeresen folyósítja a megrendelői ár részleteit, s külön 130 forintot fizetnek „*Rossi Ferencz gyárosnak*” a festmény díszes kerete elkészítésére.²³

A képet 1896 tavaszán az akkoriban épült budapesti új Műcsarnok első termében mutatták be. Kriesch Aladár munkája elnyerte a hivatalos művészeti fórumok és a kritika egyöntetű elismerését A Képzőművészeti Tanács „*jegyzőkönyvi elismerést*” szavazott meg számára a kiváló munkáért. Szana Tamás, a korszak legismertebb kritikusa később is mint a kortárs festészet egyik kiemelkedő történelmi képét emlegette e művet. A Képzőművészeti Társulat a festményről készült heliogravure-másolatot műlapként árusította. 1911-ben a Könyves Kálmán Kiadóvállalat reprodukcióban forgalmazta, s azután is többször készítették a festményről képeslap-sokszorosításokat.²⁴

Tordára csak az 1898-as esztendő elején érkezett meg a kép, hogy a megrendelő birtokában előre kijelölt helyét a városháza dísztermében elfoglalja. A városi díszterem északi (bal oldali) falán védőfüggöny mögött elhelyezett festmény csak drámai történelmi változásokkor kelt kényszerű vándorútra. 1916-ban, a háborús események nyomán, mint sok erdélyi műkincset, ezt a képet is Budapestre szállították. Épségét óva, Majovszky Pál miniszteri tanácsos rendelkezett elviteléről. Innen aztán már a Tanácsköztársaság leverésében részt vevő román csapatok vitték vissza. Torda vezető polgárainak akkor újra meg kellett vásárolniuk ezt a „*hadizsákmányt*”, hogy birtokukban tudva ismét elhelyezhessék a városháza termében.²⁵

A második világháborút követően, a városra oly sok szenvedést hozó hadi események után, még ott láthatták a képet eredeti helyén. Nem sokkal azután helyezték el a hajdani fejedelmi házban, a mai városi történelmi múzeumban. A megsérült, szuronnal felszakított s a szakszerűtlen tartástól erősen leromlott állapotú festmény azonban sürgős renoválásra, de legalábbis állagmegóvásra várt. Erre 1979 nyarán került sor.

²³ Románia Országos Levéltárának kolozsvári fiókja, Torda Város Levéltára, 1896. április 25-i tanácsülés jegyzőkönyve.

²⁴ A festmény nyomatai nagy példányszámban egyházi rendelésre készültek. Képeslapokon is többször megjelentették.

²⁵ Művelődéstörténeti kuriózumként, említendő, hogy a két világháború között, az akkor divatozó élőkép-előadások ezt a festményt is színpadra vitték – alakjaiban meglevenítve.

A KULTÚRÉLET FOGLALATA – A KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ

Megkésetten ugyan – már közel a világháborús vízvázalasztóhoz –, föl-erősödtek a közművelődés pilléreit képező polgári kezdeményezések. Meglátzott ez a város urbanisztikai fejlődésében éppúgy, mint a kultúrélet fölélénkülésében.

Megépült Torda állami fönn tartású főgimnáziuma, beilleszkedett a városképbe a színházi előadásoknak és filmvetítéseknek, valamint a városi kaszinónak is helyet adó Vigadó, a közélet fóruma. Könyvkiadó nyomdát tartott fönn a Füssy-féle vállalkozás, kiépült a telefonhálózat, a Ganz gyárral kötött szerződés biztosította a város közvilágítását is, megnyílt a Torda–Topánfalva–Abrudbánya-helyi érdekű vasút, tornya épült a városképben ilyenformán urbanisztikai hangsúlyt kapott ótordai református templomnak.

Mindezek sorában kiemelt helyet foglalt el a város múzeumaként és könyvtáraként működő Közművelődési Ház.

Nem is volt kétséges, hogy múzeumként az egykori fejedelmi házat kell számításba venni. Ez a 15. századi épület volt a város legrégebbi középkori műemléke. Ez volt a fejedelmek szálláshelye, melyet Báthory István „*Curia Nostra de Torda*”-ként említett. Helyt adott később a Sókamarának, mintegy jelképezve a város egykori legfőbb jövedelemforrását, a sóbányászatból adódó bevételét.

Csak hogy az épület a század elején már valóságos „*elhagyott romként*”²⁶ nézett ki. Díszkapuját és melléképületeit lebontották, s még szerencsésnek lehetett mondani, hogy a Jósika-ház mellé fölépített emeletes pénzügyi palota eltakarta csak szánni való állapotát.

²⁶ A tordai „*Fejedelmi palota*”. Aranyosvidék, 1906. júl. 28. 30. sz. 4–5.

A város közművelődésének mindenese, Harmath Domokos (1843–1938) múlhatatlan érdeme, hogy a kultúra számára főnixmadárként fölélesztette ezt a történelmi értékű műemlék épületet. Mint a tordai Magyar Védő Egylet vezetője, minden követ megmozgatott a nemes cél érdekében. Ez hat év fáradhatatlan küzdelmet és mozgósítást jelentett. 1906-ban tett javaslatot a védőegylet nevében országos gyűjtésre és a budapesti intézmények bevonására, annak érdekében, hogy az épületet helyreállítsák, és legyen a „közművelődés csarnoka”. Az 1910-es év tavaszára körvonalazódtak a helyreállítás kézzelfogható tervei. Zichy János, a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1910. március 29-én 50 000 koronát utalt ki a védőegyletnek „a tordai Kultúrház javára, illetve első helyen a fejedelmi palota restaurálására”.²⁷ Lux Kálmán, a Műemlékek Országos Bizottságának építésze augusztusban tartott szemlét az épületben, fölmérve a helyreállítás jellegét és mikéntjét.

Egy évvel később már javában folytak a felújítási munkálatok. Lux Kálmán egy tordai pallérra, Király Józsefre bízta a kivitelezést. Közben a város évi 600 koronát szavazott meg a közművelődési intézmény majdani működési költségeire.²⁸

Jogi vonatkozásokban fontos volt a városi képviselői testület 1912. február 29-i ülésén elfogadott határozata. Ennek értelmében előterjesztették és megszavazták a városi tanács és a Magyar Védő Egylet közötti szerződést, és egyben a Kultúrház alapító oklevelét, mely átengedte a város tulajdonát képező fejedelmi palotát a Védő Egylet által létesítendő Tordai Magyar Közművelődési Ház céljaira.²⁹ Nem sokkal később, a Magyar Védő Egylet folyó év március 17-i közgyűlésén tekintették át az addigi fejleményeket. Ebből kiderült, hogy elkészültek az épület teljes újrafedésével és a külső kőfaragó munkálatokkal. Király József pedig nekikezdett a termék belső felújításának. Megszavazták a működési és szervezési rendet is egybefoglaló *Alapítólevelet*, melyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium már különben is sürgetett. Ugyanakkor a gyűjtemények gyarapítására a Magyar Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum, az Országos Képzőművészeti Társulat és az Erdélyi Múzeum-Egyesület segítségét kérték.³⁰

A költségeket és a tervek nagyságrendjét látva, a magyar állam 1912-ben még újabb összeget, 22 640 koronát utalt át a tordaiaknak. Az állami támogatás azonban nem csak ebben merült ki. Harmath Domokos sürgető közbenjárására Torda város tanácsa 1913. június 7-én a 7795-1913. szám alatt iktatott kérvényével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordult képletetek engedélyezéséért a kultúrpalota számára. A jóváha-

²⁷ 50 000 korona a tordai Kultúrháznak. Aranyosvidék, 1910. ápr. 16. 16. sz. 4.

²⁸ Harmath Domokos: Magyar Közművelődési Ház. Aranyosvidék, 1911. aug. 19. 33. sz. 2.

²⁹ Városi közgyűlés. Aranyosvidék, 1912. márc. 2. 9. sz. 2–4.

³⁰ A „Tordai Magyar Közművelődési Ház”. Aranyosvidék, 1912. márc. 30. 13. sz. 7–8.

gyást az év október 2-án kapták meg. Így jött létre az az „ideiglenes letét” – éppúgy, mint Kolozsvár és Marosvásárhely esetében –, mely arra hivatott, hogy a vidéki városok múzeumi-képtári alapításait támogassa. A képek kiválogatása az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum helyettes igazgatójára, dr. Térey Gáborra és munkatársára, Rózsaffy Dezsőre hárult. A kiválasztott művek listáját a kérelmező és adományozó fél nevében *Elismervényben* rögzítették. A Harmath Domokos és Térey Gábor aláírásával ellátott dokumentum a Szépművészeti Múzeum irattárában fennmaradt.³¹ A letét gyors létrejöttét segítette, hogy dr. Térey Gábor kifejezett empátiával fogadta Harmath érvelését. Ez tükröződik vissza félreérthetetlenül Téreynek Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez küldött fölterjesztésében. Torda történelmi múltjára és helyzetére hivatkozva kifejtette, hogy a város „a közlekedési forgalomból, és ennél fogva a kultúra természetes folyamatából némileg kiesik, de meg azért is, mert a város a nemzetiségek lakta vidéken fontos kultúrmissziót van hivatva teljesíteni”.³²

Így jött létre a Szépművészeti Múzeum tizennégy festményéből, 10 grafikai lapjából, valamint a Történelmi Képcsarnok két historiai tárgyú képéből álló letét. A festmények többségét az úgynevezett „műcsarnoki festők” alkotásai képezték. Korai munka Schön Antal 19. század eleji festménye, *Oláh falu* címmel, és Mészöly Géza két fára festett műve, *Árvíz* és *Velencei halászbárka*. A szolnoki művésztelep alapítói közül Mihalik Dániel *Téli táj*, a gödöllői mesterek közül Körösfői-Kriesch Aladár *Pihenő parasztok* című festménye. Találkozunk a névsorban Spányi Béla, Edvi Illés Aladár, Olgyay Ferenc, Poll Hugó, Zombori Lajos, Kacziány Ödön, Krajna János, Ziegler Károly, Miess Frigyes munkáival. A grafikai letétben erdélyi fejedelmeket ábrázoló képek voltak, és a Tordai-hasadék pompás természeti környezetét megörökítő Rohbock-metszetek. A letét teljes összege 16 450 koronát tett ki. Mindezeket soron kívül, sürgősségi szállítmányként juttatták el Tordára, ahol a képek a fölvatás napjára „ki is függesztettek”.³³

A Közművelődési Ház fölvatásának időpontjára időzítették az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1913. október 11–12-i vándorgyűlését.

Torda méltóságteljes ünnepe volt ez az esemény. Jelen volt a támogató magyar kormány küldöttként Benedek Sándor államtitkár, Kolozsvárról dr. Pósta Béla múzeumigazgató, Márki Sándor történész és Cholnoky Jenő földrajztudós, egyetemi tanár. Az eseményről és az alapítás történetéről

³¹ Elismervény Harmath Domokos és Térey Gábor aláírásával az OMSZM irattára 1995/1913 szám alatt.

³² Dr. Térey Gábor felterjesztése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, 1913. jún. 24. (fogalmazvány). OMSZM irattára, 1367/1913. szám alatt.

³³ A letét létrejöttének története megjelent az Országos Magyar Képzőművészeti Múzeum folyóiratában. Murádin Jenő: *Állandósult ideiglenes veszteségek*. Múzeumcafé, 2013. 38. sz. 34–35.

külön *Emlékkönyvet* szerkesztettek.³⁴ Ebben Harmath Domokos mint a Közművelődési Ház kinevezett igazgatója számolt be a helyreállítás menetről, Lux Kálmán a fejedelmi ház történetét mutatta be, és restaurálásáról számolt be. Dr. Márki Sándor *Torda múltja* címmel tartott előadást.

---

³⁴ *Emlékkönyv a Tordai Fejedelmi Curia "Magyar Közművelődési Ház" felavatási ünnepélye alkalmából az "Erdélyi Múzeum-Egyesület"-nek Tordán 1913. évi október hó 11–13. napján együttesen megtartott vándorgyűlése emlékezetére.* – Összeállította Harmath Domokos. Kiadta a "Magyar Közművelődési Ház" vezetősége. Torda, 1913.

ALKONY

Az újjávarázsolt épület sok mindenre lehetőséget kínált. Könyvtár létesült benne, a megnyitáskor már ezer kötettel. Kijelöltek egy szabadon látogatható olvasótermet. Értékes várostörténeti iratoknak találtak levéltárrendszerű elhelyezést. Elsődlegesen céhes emlékeket és iparművészeti tárgyakat, tordai és Torda környéki kerámiát kezdtek gyűjteni. A képtári gyűjteményhez kapcsolódóan beszerezték Körösfői Kriesch Aladár festményének, a vallásszabadság kihirdetése képének olajnyomatát. A díszteremben fölállítottak egy „fényvetítő” gépet. A tervek továbbgondolásához hozzájárultak az 1911-ben fölépült állami főgimnázium tanárai is. Pap Domokos gimnáziumi tanár *Torda és környéke* című turisztikai kalauza a várostörténet és a vidék szépségei iránt érdeklődőknek volt különösen nagy segítségére. Könyve 1913-ban már második kiadást ért meg.³⁵ Pap Domokost a Közművelődési Ház történeti osztálya vezetőjének választották. A helyreállított épület rendezvényeinek legnagyobb visszhangot kiváltó eseménye az első modern képkiallítás volt, a festő Nagy István egyéni tárlata.

Nagy István meghívásának ötlete K. Pallós Istvántól és Lőrinczy Gézá-tól eredt, akiket a helyi sajtóban „*a művész barátaiként*” említettek.³⁶ K. Pallós István a magyar és német nyelvet tanította a gimnáziumban, és irodalmat, zenét kedvelő embernek ismerték. Lőrinczy Géza rajztanárként működött ugyanott. A kiállítás képeit a két földszinti teremben helyezték el. Portrék, a csíki szülőföld tájképei kaptak helyet benne. A beszámoló szerint „*úgy érezzük magunkat, mintha valami tiszta, nemes egyszerűséggel berendezett parasztszobában lennénk...*”; „*Csodálatosan élő parasztféjek, hangulatos, csendes*

³⁵ Pap Domokos: *Torda és környéke*. Turistakalauz. Nyomatott Csáky Péter Könyvnyomdájában. Torda, 1913.

³⁶ Nagy István képkiallítása. Aranyosvidék, 1914. márc. 14. 11. sz. 3.

falusi képek és rajzok” tárultak az érdeklődők szeme elé.³⁷ Az 1914. március 16. és 22. között megrendezett tárlaton több képet vásároltak meg, és az akkoriban szokásos tombola is jövedelmet hozott a festőnek és a befogadó intézménynek is. A kiállítás és a nyitvatartás során szervezett műsoros estek bevétele, 600 koronát a Közművelődési Ház iparművészeti osztályának bővítésére (torockói varrottások, famunkák stb.) kívánták fordítani.

Csakhogy a naptár már 1914-et mutatott. A világháborús mozgósítás, a sorozatos behívások megszakították ezt a megélénkült közéletet és a kulturális rendezvényeket. Harmath Domokos 1916 tavaszán elköltözött a városból; családi okok miatt Kolozsváron telepedett le. Helyét Péter Antal polgári iskolaigazgató töltötte be.

Annak már csupán hírértéke volt, és a polgárság naivitására vallott, hogy 1918 szeptemberében K. Pallós István tordai értelmiségiek bevonásával megalapította a művelődés élesztőjének szánt *Jósika Miklós Társaság*ot.³⁸

A bevonuló román hadsereg szinte semmit nem hagyott épen a Közművelődési Ház berendezései közül. A román adminisztráció, mint városi tulajdont, átvette az épületet. Követhetetlen, hogy mi történt a képgyűjteménnyel. Csak Krajna János *Falurossza* című festménye vészelt át a viharos idők, majd később a Vasgárda bécsi döntés utáni pusztításait. Az is talán azért, mert nagy mérete miatt (150,5x175,5 cm) a védettebb emeleti traktusban kapott helyet.

Epilógus a letűnt idők fölidezésében a tordaiak búcsúja az 1938. május 6-án elhunyt Harmath Domokostól. Az erdélyi örmény származású Keszi Harmath Domokos mint telekkönyvvezető jött Tordára, és mintahivatalnokként működött ott sok éven át. Mint Boross Elek publicista és szerkesztő búcsúztatójában írta, nem volt nála lelkesebb lokálpatrióta. Csupa szív emberként nagyon szerették. Az ő lelkes mozgósításával jelölték meg márványtáblával a Jósika-szülőházat, és alakították múzeummá a romladozó fedelmi házat. 95 éves korában hunyt el, hamvai a Házsongárdi temetőben nyugszanak.³⁹

³⁷ Murádin Jenő: *Nagy István*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 53.

³⁸ K. Pallós István: *A Jósika Miklós Társaság*. Aranyosvidék, 1918. szept. 28. 41. sz. 1.

³⁹ Boross Elek: *Harmath Domokos*. Aranyosvidék, 1938. máj. 14. 20. sz. 1–2.

NAPFORDULÓ IDEJÉN

A vesztes háború és közhatalom-változás minden nyomorúságával ránehezedett a magyar közösségre. Soraikat a repatriálók ritkították meg, a harctereken elesettek számát a spanyolnátha áldozatai tetőzték. Önálló kultúréletre sok évtizedig nem nyílt lehetőség. A főgimnázium mint államilag fenntartott intézmény I. Ferdinánd nevét vette föl, majd a Vitéz Mihályét. Magyar tanárai szerteszóródtak. A Közművelődési Ház, mely úton volt ahhoz, hogy kisugárzója legyen a magyar kultúrának, más rendeltetést kapott. Ide és a körülvevő parkba került sok éven át a közeli római castrum, az V. macedón légió szálláshelyének ásatásaiból kikerült gazdag emléktárhely. Megváltoztak az utcanevek is. A Jósika Miklós utcából Ioan Rațiu utca lett; igaz, a memorandista román ügyvédnek itt volt a szülőháza.

Tordán is fölállították újraöntve az anyafarkas szobrát, mint a latinitás jelképét, melyet eredetileg olasz diákok, az olasz állam ajándékeként hoztak Kolozsvárra.

Bár nem egy időben, de sorra lepusztultak a magyar vonatkozású emlékek. Eltűntek a vármegyeház és a városháza történelmi képei és az egykori vezető tisztviselők portréi. Címeres emlék még a Jósika-ház folyosóján sem maradt levésetlen. Eltűnt az 1894-ben fölavatott Jósika-emléktábla. Legutoljára pedig már a Vaszgárda, a román fasiszta szervezet követelésére, 1940-ben kellett leszerelni a Petőfi-emléktáblát a református parókia faláról.

A román közhatalom más eseményeket kívánt megörökíteni. 1928 augusztusában emléktáblát avattak Ioan Rațiu, a Román Nemzeti Párt egykori elnökének tordai lakóházán.⁴⁰ Ioan Rațiu (1828–1902) a román nemzeti törekvések ikonikus alakja volt, így érthető az iránta való fokozott

⁴⁰ *Leleplezték tegnap Tordán dr. Ioan Rațiu emléktábláját.* Ellenzék, 1928. aug. 21. 190. sz. 5.

érdeklődés.⁴¹ Tordai szülőházában jött létre 1880-ban a Román Nemzeti Párt. A nemzeti jogokért síkra szálló *memorandisták* 1892-ben Bécsben protestáló küldöttségének vezetőjeként egy év és három hónap államfogságot kapott a szegedi börtönben. Egész alakos szobrának megmintázására Cornel Medreát bízták meg, aki egy ideig Fadrusz János mellett dolgozva szerzett tapasztalatot a monumentális szobrászatban. A városvezetőség Torda főterének déli részén jelölt ki szimbolikus térfoglalással egy helyet a szobornak, melyet már korábban vaskerítéssel vettek körül. A szobor talapzatának két oldalára domborművek kerültek, szimbolikus jelenetek: Rațiu a memorandisták perének bírái előtt, illetve az Avram Iancu vezette mócok lázadó alakjai. A fölvatáskor, 1930. június 7-én több ezer ember gyűlt össze, többen a közeli Mócvidékről.⁴²

Torda kisszámú köztéri szobra között említhető az évtizedekkel később, a főgimnázium előtti parkban, a fiatalon elhunyt költő, Pavel Dan (1907–1937) emlékére 1969-ben emelt büszt, aki a vidék szülötte és a főgimnázium növendéke volt. Alkotója Virgil Fulicea kolozsvári szobrász. Kiemelt értéke és eseménye volt a két háború közti korszaknak a Diamant-gyűjtemény bemutatása Tordán, az 1929-es év októberében. A korszak egyik legrangosabb erdélyi műgyűjtője, Diamant Izsó (1886–1945), az aranyosgyéresi Sodronyipar Művek alapítója és menedzsere, jelentős vagyonából gyarapította páratlan értékű műgyűjteményét. Ebből válogatott ki műveket az Astra, az erdélyi román kulturális egyesület tordai közgyűlésére időzítve.

Mintegy száz acél- és rézmetszetet, köztük reneszánsz kori ábrázolásokat és japán fametszeteket láthattak a tárlaton, Bastien-Lepage- és Meunier-grafikai művek társaságában. Ezekhez társultak kortárs alkotók festményei és szobrai, köztük Szolnay Sándor, Mattis Teutsch és Gallasz Nándor alkotásai.⁴³ Katalógus sajnos nem készült a kiállításról, így csak beszámolók szintjén lehet a rendhagyó kiállításról számot adni. Diamant Izsó Budapesten a nyilasterror áldozata lett. Kolozsvári otthonának műkincseit széthordták, csak nagy szenvedéllyel gyűjtött japán fametszeteit tudta megmenteni, letétbe helyezve a budapesti Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeumba.

Bár az iparművészetre és népművészetre nem terjed ki ez a tanulmány, nem maradhat ki belőle, legalább említés szintjén a Tompa–Farkas-edénygyár két háború közti példátlanul fölüelt vállalkozása. Népi mesterek bevonásával gyári termelésre álltak rá, lehetőség szerint megőrizve az eredeti formákat, a minta- és színhasználatot. Az egykori üzemvezető, Tompa

⁴¹ Camil Mureșan: *Monumente istorice din Turda*. Editura Meridiane, București, 1968.

⁴² Tordán leleplezték Rațiu Ioan szobrát. *Ellenzék*, 1930. jún. 11. 131. sz. 4.

⁴³ Murádin Jenő: *Egy műgyűjtő gyáriparos, Diamant Izsó (1886–1945)*. Magyar Műemlékvédelem XIV. Budapest, 2007, 29–39.

Sándor fia erről húsz évvel ezelőtt így nyilatkozott: „A Tompa testvérek képviselték az országot kerámia szinten Bukaresttől Torontóig, kiállításokon huszonhárom aranyérmet szereztek. Királyi szállítók voltak, ami azt jelentette, hogy kerámiájuk a legjobbak közé tartozott az egész országban.”⁴⁴

A frontátvonuláskor azután minden összeomlott. Három Tompa testvért hurcoltak el kényszermunkára oroszországi lágerrekbe, tordai civilekkel együtt. Az 1948-as államosítás azután végleg megszüntette a már úgy is halódó vállalkozást.

---

⁴⁴ Suba László: *Torda és környéke fazekassága*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005. 42.

TORDA SZÜLÖTTEI ÉS VENDÉGMŰVÉSEI

Sem a közhatalom-változás előtt, sem a máig vezető időkben nem volt olyan kísérlet, mely alkotókat idecsábítva, legalább kis közösségét alakíthatta volna a képzőművészeknek. Miközben kisebb városokban erre szemléletes példák adódtak. Maga a város pedig műemlék templomaival, sokáig fennmaradt céhes időkbeli házaival és környékének pompás természeti motívumaival igencsak csábító lehetett volna. Talán a türelmetlen iparosodás és a gyárfüstös levegő hatott annyira riasztóan.

Akik mégis itt telepedtek le, vagy itt születtek, megtalálták motívumukat, de egymástól függetlenül, és a csoporttá szerveződés minden esélye nélkül. Sokakat éppen csak születésük helye és valamiféle nosztalgia kötötte az Aranyos menti szülőföldhöz.

A századfordulás, millenáris időkből egyetlen olyan alkotónkról maradtak följegyzések és tárgyi emlékek is, kinek pályája innen indult.

Apáti Abt Sándor (Torda, 1870. jan. 14. – 1916. márc. 23., Budapest). Családi házuk állott a városban, ide tért meg és kezdett dolgozni budapesti és müncheni tanulmányai, illetve kétéves katonáskodása után. Innen küldte be korai munkáit – húga és annak barátnője portrészobrát – az 1893-as budapesti téli tárlatra.⁴⁵ Az ő alkotása a Jósika-szülőház egykori emléktáblája Jósika Miklós márványba faragott portréjával. Nagyra becsült munkássága a pécsi Zsolnay-gyárban teljesedett ki, melynek tervezője és vezető munkatársa volt.

Nagy Albert (Torda, 1902. okt. 5. – 1970. febr. 24., Kolozsvár). Az erdélyi művészet élvonalbeli festője megbecsült értelmiségi unitárius családból származott. Apja az Aranyosvidék című lap egyik alapítója, és éveken át

⁴⁵ *Abt Sándor*. Aranyosvidék, 1893. nov. 4. 45. sz. 190.

legtermékenyebb publicistája volt. Mivel édesanyja korán elhunyt, nagynénje, Weress Lászlóné sz. Nagy Berta vette pártfogása alá. Az ő kolozsvári házukból járt be az Unitárius Kollégiumba, ahol 1921-ben érettségizett. Budapesti tanulóévei után nyolc évig élt Olaszországban, ott aratta első kiállítási sikereit. A „római iskolások” társaságában működött, de újklasszicista igazodásukat elutasította. 1941-től Kolozsváron élt, szóba került főiskolai tanári állása. A tényleges meghívásra azonban nem került sor. Sokáig a szocreál művészet jegyében alkotásait kizsújízték. Szimbolikus elemekre épülő festészete az erdélyi művészet kiemelt értéke.

Étienne Hajdu Hajdu István néven Tordán született 1907. augusztus 12-én; elhunyt Bagneux-ban (Franciaország) 1996. március 24-én. A 20. századi európai szobrászat élvonalbeli mestere. A húszas évek második felétől Párizsban élt, ahol E. A. Bourdelle műhelyében, majd az École des Arts Décoratifs-ben tanult. F. Leger és C. Brâncuși művei hatottak rá. Biomorfikus elemekből építkező szobrászatával a művészet egyetemes szintjére emelkedett. A hazai sajtóban első ízben a kolozsvári Ellenzék tudósított róla 1929-ben.⁴⁶ Az interjú a tordai szülőházban készült, ahol a Párizsból rövid időre hazatért, még tanulmányait végző szobrász édesapja portréját mintázta meg. Felvette a francia állampolgárságot. S bár kapcsolattartása az otthoniakkal ritkább lett, teljességgel nem szakadtak meg. 1979 tavaszán, bukaresti kiállítása után, Kolozsváron is bemutatkozott. Ekkor születtek róla olyan írások (Szócs István, Murádin Jenő), melyek a szülőföld ihlető emlékeiről, ifjúkorában látott természeti formák stilizált továbbéléséről szóltak.

Darkó László (Torda, 1924. máj. 22. – 1970. febr. 13., Kolozsvár) művészettörténész, restaurátor, festő. Felmenői a háromszéki Nagyajtáról kerültek az Aranyos menti városba. (Dédapja már Tordán szolgált unitárius lelkészként, majd a tordai unitárius iskola igazgató-tanára lett.) A szerteágazó érdeklődésű Darkó Lászlót egyaránt foglalkoztatta a művészettörténet, a műemléki föltárások, a tájkép- és portréfestészet. Egyetemi tanulmányait a Kolozsvárra visszatért Ferenc József Tudományegyetemen végezte, majd 1944 tavaszától két éven át a neves művészettörténész, Felvinczi Takács Zoltán tanársegéde lett. Tájképművészetében a kezdeti években a Mezőség-széli, Torda környéki tájak geomorfológiai formái ragadták meg. Ezeken és korai, 1944-es portréján az olasz eredetű újklasszicizmus hatása érződik. 1948-ban részt vett a tordai „Haladó művészek” kiállításán.⁴⁷

⁴⁶ Nagy Endre: *Egy fiatal tordai művész szobra a párizsi Szalonban. Beszélgetés a huszonekét éves Hajdu Istvánnal.* Ellenzék, 1929. szept. 10. 205. sz. 5.

⁴⁷ *Expoziția artiștilor progresiști – Haladó művészek kiállítása.* Torda, 1948. máj. 28.–jún. 6. (katalógus)

Restaurátorként nevéhez fűződik a nagyváradai püspöki palota és a kolozsvári Szent Mihály-templom falképeinek föltárása.

Tordai Gross Károly (Mecsekszabolcs, 1890. szept. 14. – 1978. nov. 30.) festő, iparművész. Bár a távoli Baranya megyéből érkezett Erdélybe, de megszerette az Aranyos menti várost, olyannyira, hogy ő is, fia is fölvette a tordai előnevet. Pályáját a pécsi Zsolnay-gyárban kezdte, ahol Apáti Abt Sándor mellett szerezte tervezői ismereteit. Tordai megtelepedésére 1927-től, családalapításától kezdve került sor. Festőként előszeretettel örökített meg tordai városképeket, a Tordai-hasadék sziklavilágát és a távolabbi torockói motívumokat. Egyéni kiállítása volt Tordán 1930-ban a Lengyel-palotában Ugyanekkor az újonnan épült tordai román ortodox katedrális belső díszítésén dolgozott. A 2. bécsi döntés után Nagyváradra telepedett át.

Tordai Gross Arnold (Torda, 1929. nov. 25 – 2015. jan. 22., Budapest) Munkácsy- és Kossuth-díjas grafikus. Kalandos körülmények között szökött át 1947-ben Romániából Magyarországra. Kezdetben apja mellett tanult festeni, majd főiskolai évei után a rézkarművészet egészen egyedi technikájára talált rá, minden négyzetcentimétert megdolgozó képi világot teremtett. „*Tordát megőriztem emlékeimben, mint egy ékszer*” – írta egy katalógus hátlapjára Keszeg Vilmosnak 1990 karácsonyán. És valóban ezek az ifjúkori nosztalgiák sohasem haltak ki benne. 1960-ban tett hosszabb utazást Erdélyben, akkor készültek szintén rézkarcba áttett képei (*Erdélyi táj, Torda, az Aranyos völgye*). Utoljára 1989-ben készült *Tordai kert* című rézkarca.

Törös Gábor (Torda, 1934. jún. 12.) szobrász és éremművész. Születési helye és főként főiskola előtti tanulói évei kötötték a városhoz. Nagybányára költözése után az ottani művészközösség határozta meg pályaalakulását. Kisplasztikai és éremművészeti alkotásait nagybányai művésztelepi műtermében készítette, nagy termékenységgel dolgozva. Tordai kiállításon az 1999. évi Petőfi-napok alkalmával vett részt. 1989-től Magyarországon él.

Suba László (Makfalva, 1941. nov. 15.) az egyetlen tartósan Tordán megtelepedett alkotó. Művészpédagógiai munkássága mellett szobrokat és kisplasztikai munkákat készít. A tordai és környékbeli fazekasságról írt – e tanulmányban említett – könyve jelentős forrásmunka.

Tompa Mihály (Torda, 1931. okt. 6. – 1984. Nagyvárad) festőművész. A tordai kerámiagyárat fenntartó Tompa család leszármazottja. Kolozsvári főiskolai tanulmányai után Nagyváradon főiskolai tanárként működött. Utolsó korszakában festményei szürrealista hatásokat mutattak.

KÖZELMÚLT ÉS JELEN

A festő Nagy István kiállítását leszámítva, éveken át csak néhány budapesti műkereskedő vállalkozott arra, hogy raktári készleteiből az eladásra szánt képeket a tordai közönségnek is föl kínálja, vállalva a kényserűséget, az átszállásos vasúti közlekedést.

Nem kiállításon, hanem egy albumszerű sorozatban jutottak hozzá a tordaiak Debreczeni László linóleummetszet-sorozatához, melyet a tordai református nagyhét (1928. szeptember 3–9.) alkalmából hoztak forgalomba. A két színben nyomott metszetek az ó- és nagyjából az újtordai református templomokat örökítették meg, és a hozzájuk tartozó kapubástyákat. A finom rajzú, ízléses, képeslapnak is használható sorozatot, melyeket alsó szélükön népművészeti motívumok díszítettek, igen sokan vásárolták meg.

A tordaiak a húszas évektől is inkább csak nem hivatásos festők és kevésbé ismert alkotók munkáiból láthattak. Köztük néhányan tordai vagy Torda környéki tájrészletekkel jelentkeztek. Legszínvonalasabbnak számít a nagybányai művészek tárlata 1930 szeptemberében. Mund Hugó és Dömötör Gizella állított ki a színház kistermében, és velük együtt Mezey Elemér mutatta be műhelyének mintás szőnyegeit.⁴⁸

Csoportkiállításra csak évtizedekkel később, egy más korszakban, 1999-ben nyílt alkalom, a *Tordai Petőfi-napok* alkalmából. Ezen tordai és Tordáról elszármazott alkotók és kolozsvári képzőművészek állítottak ki: Baranyai Lőrinc, Bíró László, Bordy Margit, Gross Arnold, az Egri házaspár, Cişmigiú Labanc Ágnes, Nagy Annamária, Sipos László, Suba László, Törös Gábor.⁴⁹

⁴⁸ *Nagybányai művészek kiállítása Tordán*. Aranyosvidék, 1930. szept. 13. 37. sz. 6.

⁴⁹ Képzőművészeti Kiállítás a Tordai Petőfi Napok alkalmából. Katalógus, 1999.

Volt olyan kezdeményező lépés is, mely a tordai közösség érdeklődését kívánta az eluralkodó közönyből fölrázni. Ám ez sem aratott különösebb sikert. A Kolozs megyei kiállítások egyikét, az 1986-os téli tárlatot Tordán szervezték meg.⁵⁰

Ami igazán vonzónak bizonyult, és külföldieknek is különleges látványnak számított, a restaurált Körösfői-Kriesch Aladár-kép hozzáférhetősége, a vallásszabadság kimondásának elképzelt történelmi jelenete.⁵¹ Miután sokáig húzódott a fejedelmi ház helyreállítása, a festmény végre megfelelő helyre került az épület emeleti traktusába. Itt kellő megvilágításban és megfelelő távolságból lehet a nagy méretű művet megtekinteni.

A magyar kultúra ébrentartásában jelentős szerepe volt a Jósika Miklós Kör sorozatos előadásainak. 1970-ben irodalmi körként indult, majd általános művelődési fórummá változott. Alapítói között volt Bágyoni Szabó István, Lászlóffy Aladár, Vásárhelyi Géza. A rendszeres havi összejöveteleket rendszerint telt ház előtt tartották. Torda múltjáról, irodalmi, építészeti, művészeti hagyományairól, Aranyosszék történetéről tartottak előadásokat. Találkozót rendeztek 1973-ban a Tordáról és Aranyosszékről származott írók és művészek részvételével. A meghívott előadók között, korántsem a teljesség igényével, említhető Anavi Ádám, Balogh Edgár, Bartalis János, Bálint Tibor, Borbáth Károly, Csetri Elek, Dávid Gyula, Kányádi Sándor, Kántor Lajos, Király István, Láng Gusztáv, Lászlóffy Csaba, Murádin Jenő, Székely János, Szilágyi István, Veress Zoltán.

Bár a kommunista rendszer állandó megfigyelése nehezedett a kör tevékenységére, folyamatosságát a teljesen elsötétült időkgig sikerült fenntartani.

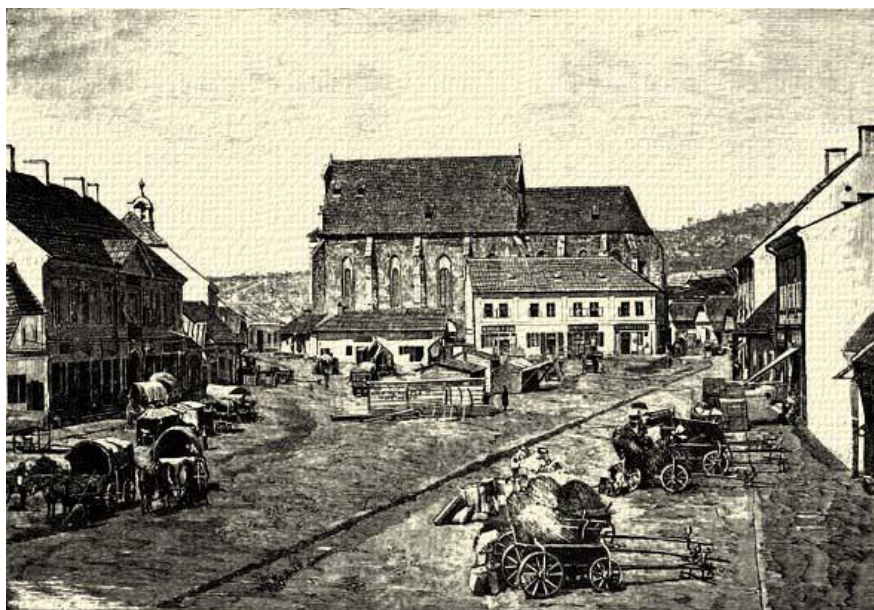
Az erdélyi értelmiségieknek ez a kezdeményezése lelki feltöltődést jelentett a számában annyira megritkult tordai magyarságnak.

Torda magyar lakóinak szórványosodása, újraalakult magyar gimnáziuma ellenére, megállíthatatlannak látszik. A magyarság száma az 1992-es népszámlálás adatai szerint alig 12%.

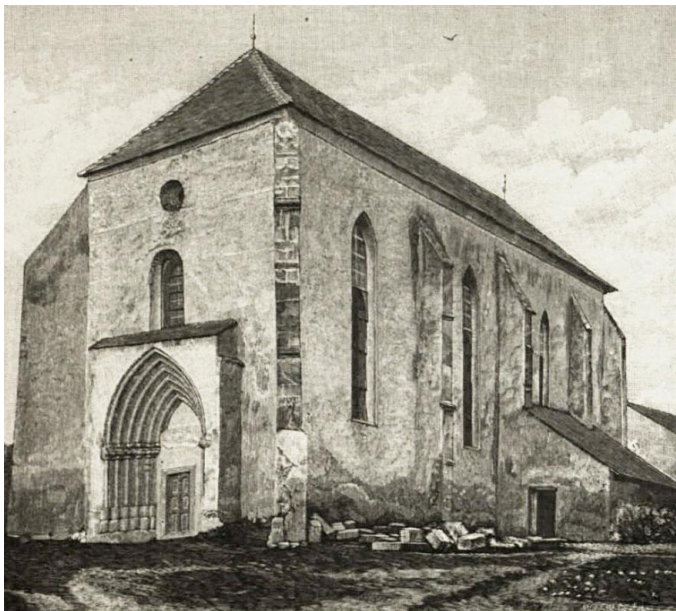
⁵⁰ Murádin Jenő: *Téli megyei tárlat – Tordán*. Igazság, 1986. jan. 12. 9. sz. 3.

⁵¹ Murádin Jenő: *Restauráltak egy történelmi festményt*. Igazság, 1980. febr. 17. 40. sz. 3.

KÉPMELLÉKLET

Torda főpiaca a nagytemplommal. Morelli Gusztáv fametszetes kliséje Orbán Balázs Torda város és környéke c. könyvéből, 1889.

Az ótordai ev. ref. templom. Morelli Gusztáv fametszetes kliséje Orbán Balázs Torda város és környéke c. könyvéből, 1889.

Kőváry Endre: *Bordóruhás nő.*
Olajfestmény, é. n.

A br. Wesselényi-kúria, br. Jósika Miklós szülőháza. Morelli Gusztáv fametszetes kliséje Orbán Balázs Torda város és környéke c. könyvéből, 1889.

A Jósika-emléktáblával 1894-ben megjelölt szülőház átalakított formában.

A levésett Wesselényi-címer a Jósika-szülőház kapualjában.

Az 1994. április 28-án fölavatott Jósika-emléktábla, az elpusztított domborműves tábla helyett, az átépített épületen.

Az 1900. március 15-én fölavatott Petőfi-emléktábla a tordai református parókia homlokzatán.

Körösfői-Kriesch Aladár: A vallásszabadság kihirdetése a tordai országgyűlésen.
Olajfestmény, 1896.

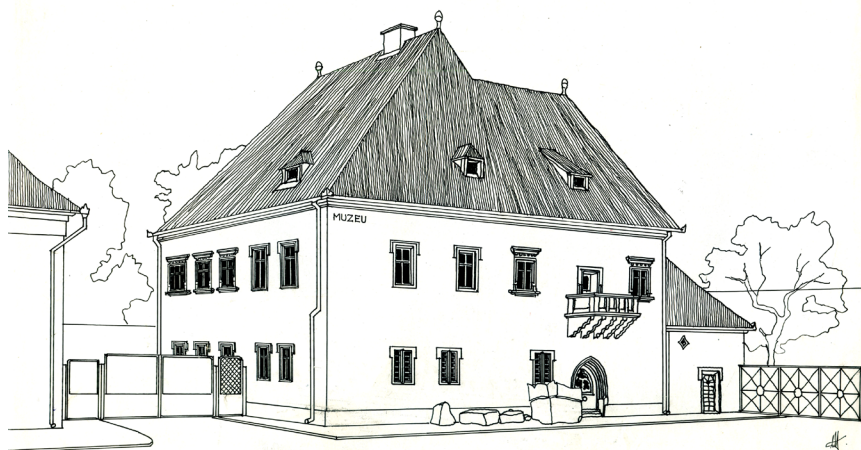

A tordai fejedelmi lak (Fiskus-ház). Morelli Gusztáv fametszetes kliséje Orbán Balázs
Torda város és környéke c. könyvéből, 1889.

KÉPMELLÉKLET

Kós Károly: Fejedelmi ház Tordán, linóleummetszet.

A tordai fejedelmi ház, a mai történelmi múzeum. B. Murádin Katalin tollrajza, 1987.

Nagy István: *Fejfák*, 1913. Pasztell, magántulajdon.

Dr. Ioan Rațiu 1930-ban fölvatatott köztéri szobra, Cornel Medrea alkotása.

Gross Arnold: *Torda környéki táj*. Rézkarc, 1960-as évek.

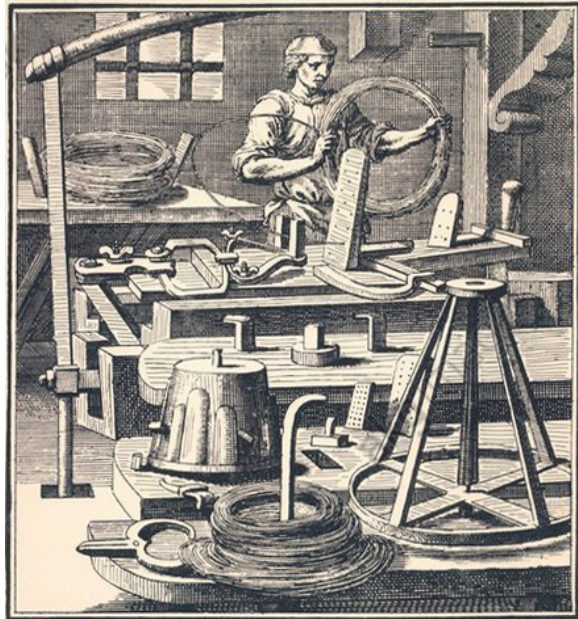

Darkó László: *Önarckép*. Olajfestmény, 1944.

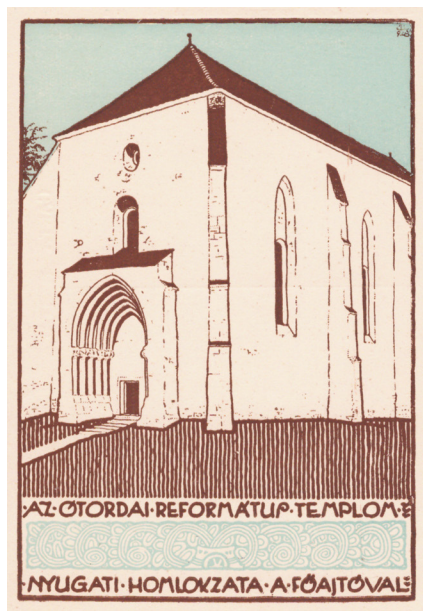

Darkó László: *Tordai táj*. Olajfestmény, 1945.

Dróthúzó. Johann Christoph Weigel fametszete. Diamant Izsó gyűjteményéből.

Debreczeni László linóleummetszetei, 1928.

Kós Károly: Tordai magyar polgárház (Csipkés-ház) a 18. század második feléből.
Linóleummetszet.

REZUMAT

ORAȘUL DE PE VALEA ARIEȘULUI

Situată în centrul Podișului Transilvaniei, Turda se mândrește cu un trecut istoric bogat. Dacă trecem în revistă doar evenimentele care au avut loc în evul mediu, aici a fost semnat tratatul prin care s-a pus capăt răscoalei țărănești conduse de Antal Budai, precum și Unio Trium Nationum, aici a fost proclamat pentru prima dată în Europa principiul toleranței religioase, acest oraș renăscând totdeauna din cenușă și resimțind schimbările dramatice aduse de evenimentele istorice.

Azi Turda este considerat un oraș industrial în care inițiativele culturale par uneori epuizate. Însă nu aceasta este imaginea pe care Turda a oferit-o la începutul procesului de îmburghezire. Înainte de introducerea gazului – conducta de transport a gazelor naturale de la Sărmașu ajungând prima dată în acest oraș, în anul 1914 – existau aici doar câteva obiective industriale. Atunci, cele câteva decenii în care burghezia și-a întemeiat așezămintele culturale, au fost foarte prospere. S-a construit Reduta (Vigadó) care funcționa și ca teatru, au fost restaurate bisericile medievale, Palatul Princiar datând din secolul al XV-lea și totodată cel mai vechi monument istoric medieval din oraș a fost transformat în centru cultural funcțional. Toate acestea în ciuda faptului că cel mai important mijloc de transport, linia ferată magistrală nu trecea prin oraș, mai târziu fiind posibilă conectarea la aceasta doar printr-o linie secundară.

Această publicație își propune să facă o trecere în revistă a inițiativelor care au avut loc începând cu mijlocul secolului al XIX-lea.

În 1894, cetățenii Turdei au considerat că este important să amplaseze o plăchetă în memoria lui Jósika Miklós, cetățean reputat al Turdei. Prin amplasarea unei plăcuțe inscripționate a fost marcată și casa – clădirea parohiei reformate – unde Petőfi Sándor și-a luat rămas bun de la soția și fiul său înainte de Bătălia de la Albești. Pentru apelul lansat cu ocazia aniversării milenare a 1000 de ani de la înființarea statului maghiar, orașul a comandat de la pictorul Körösfői-Kriesch Aladár pictura de mari dimensiuni care immortalizează momentul decisiv al Edictului de la Turda.

Restaurarea clădirii Palatului Princiar, care ajunsese în stare avansată de degradare, a fost deosebit de importantă. Este meritul unor intelectuali turdeni, printre care Harmath Domokos, că această mișcare salvatoare de valori a avut succes. Clădirea a fost renovată cu ajutorul statului maghiar în baza proiectului renumitului

REZUMAT

---

restaurator Lux Kálmán. În această clădire au fost găzduite valorile culturale ale orașului, picturile primite în custodie permanentă de la Muzeul de Arte Frumoase din Budapesta, colecția de ceramică din Turda și împrejurimile ei, biblioteca, iar în ajunul războiului clădirea a găzduit și o expoziție de succes, expoziția de prezentare a pictorului Nagy István.

După schimbarea de regim din 1989, orașul a primit și prima statuie amplasată într-un spațiu public. Statuia a fost ridicată de renumitul sculptor bucureștean Cornel Medrea în cinstea memorandistului Ion Rațiu.

În rândul persoanelor renumite care s-au născut în Turda, un capitol separat este dedicat artiștilor plastici. Printre aceștia îi amintim pe Apáti Abt Sándor (cel care a proiectat placheta comemorativă dedicată lui Jósika Miklós), Gross Károly și Gross Arnold, Darkó László, Tőrös Gábor. În publicație este menționat și Cercul Jósika Miklós care începând cu anii 1970 a menținut viu interesul maghiarilor – aflați în continuă scădere numerică – cu privire la cultura și trecutul istoric al orașului.

ABSTRACT

TOWN ALONG THE ARIEȘ RIVER

Situated right in the centre of the Transylvanian Plateau, Turda can boast with a rich history. If we only think of the most important events of the Middle Ages: the agreement that ended the Transylvanian peasant revolt led by Budai Nagy Antal, as well as the *Unio Trium Nationum* were signed here, the principle of religious freedom was proclaimed here for the first time in Europe. This city had always risen from its ashes, greatly affected by the dramatic changes brought by historical events.

Today Turda is considered an industrial city where at times cultural initiatives seem exhausted. This is, however, not the image offered by Turda at the beginning of the embourgeoisement process. Before natural gas was introduced – being the first city that the Sărmașu gas pipe had reached in 1914 – there were only a few industrial facilities in Turda. Back then, those few decades through which the bourgeoisie had established its cultural facilities were very successful. It was then that the Vigadó (place of merriment), which was also functioning as a theatre, was built, the medieval churches were restored, the Prince's Palace dating from the 15th century and the oldest medieval historical monument in the city was transformed into a multifunctional cultural centre. All these despite the most important means of transportation, i.e. the principal railway line did not cross the city and later it was only possible to connect to it through a branch-line.

The aim of this volume is to overview the initiatives that have taken place since the middle of the 19th century.

In 1894, the citizens of Turda considered it important to instal a plaque commemorating Jósika Miklós, a reputed native of the city. An inscription plaque was also installed on the house - the building of the Reformed parish – where Petőfi Sándor, the great Hungarian poet, bid farewell to his wife and son before the Battle of Sighișoara. For the call for proposals launched on the occasion of the millennial anniversary of Hungary's existence, the city commissioned from painter Körösfői-Kriesch Aladár a large painting immortalising the proclamation of religious freedom.

The restoration of the Prince's Palace, which was in an advanced state of decay, was extremely important. It is to the credit of intellectuals from Turda, among them Harnath Domokos, that this value saving movement was successful. The

ABSTRACT

---

building was restored with the aid of the Hungarian state, based on the renowned restaurateur Lux Kálmán's project. This building became host to the cultural values of the city, the paintings received in permanent custody from the Museum of Fine Arts from Budapest, the ceramics collection from Turda and its surroundings and a library. In the eve of the war the building hosted even a very successful exhibition, the first exhibition of Nagy István (painter).

After the regime change in 1989, the city received its first public statue erected by the renowned sculptor from Bucharest Cornel Medrea to the memory of Ion Rațiu, who was a member of the Transylvanian Memorandum movement.

Among the reputed natives of Turda, a separate chapter is dedicated to visual artists, such as Apáti Abt Sándor (who designed the commemorative plaque dedicated to Jósika Miklós), Gross Károly and Gross Arnoldo, Darkó László, Tőrös Gábor. The Jósika Miklós Circle is also mentioned in this volume, which beginning with the 1970s kept alive the interest of Hungarians –constantly decreasing in number – in the history and culture of the city.

Torda füstjei

*Nagy gyárkémények öntik őket.
Hajlonganak a szél előtt.*

*Csapkodva lengnek jobbra-balra,
Mint holmi égi meszelők.*

*Keletre dőlnek és nyugatra,
Por hull belőlük és korom.*

*Fehérbe-feketébe vonnák
Kéklő eged, gyermekkorom,*

Székely János, 1963. (részlet)

ISBN 978-606-739-198-5

